

К.Г.Коваленко

НАРАТИВНА СТРУКТУРА ПОВІСТІ «ТРИ ГОДА» А.П. ЧЕХОВА

А.П.Чехова завжди цікавило питання створення роману. Протягом тривалого часу в письменника було чимало спроб створити роман. Повість А.П. Чехова «Три года» відображає пошуки автором романної форми. «Три года» є твором, до якого у записній книжці було представлено понад 200 поміток. Повість була написана в 1895 році, але початок створення сягає 1891 року, коли письменник вперше починає записувати події, що склали фабулу твору. Характерною особливістю повісті є її незавершеність, недосказанність, відсутність останньої крапки. Критиками відмічено, що незавершеність та відкритість повісті дала поштовх до створення наступних драматичних творів: «Дядя Ваня», «Три сестры» та «Вишневый сад». Читач також помічає сюжетну і композиційно-мотивну відкритість, життєві колізії героїв не закінчуються, вони чекають продовження у майбутньому.

А.П.Чехов починав роботу над твором «Три года» як над романом, продовжував його вже як повість, а закінчував як оповідання. Ця особливість творчого методу митця дала поштовх до створення одного з кращих поетичних ефектів чеховської оповіді – ефекту стислості.

Повість посідає досить вагоме місце у творчості А.П. Чехова. Основу твору складає зображення російської сім'ї на фоні життя 1880-х – 1890-х років. Повість відрізняється масштабністю часового та просторового планів. Е.А.Полоцька, одна із дослідниць творчості письменника, відзначає причини незавершеної структури роману: герої не змогли відобразити картину життя, яка мала б бути зображеною саме у романі; героями письменника є звичайні «з народу» люди, а не «героїчні натури». Як відзначає дослідниця, письменникам кінця ХІХ - початку ХХ століття не було притаманно створювати романи. Цим можна пояснити відсутність цього жанру у творчості А.Чехова, В.Короленка, та ін. [3].

Е.Полоцька вказує на жанрову природу твору, вона називає твір «композиционно тяготеющее к эпически-хроникальному произведение» [3, с.156]. Дійсно, повість А.П. Чехова «Три года» складається з подій, які досить повільно йдуть одна за одною, вони об'єднані між собою єдністю тематики та проблематики.

В одному зі своїх листів автор про свій твір писав так: «...начало выходит у меня всегда многообещающее, точно я роман начал; середина скомканная, робкая, а конец, как в маленьком рассказе, фейерверочный» [2, с.47]. Справді, в формі невеликої повісті письменник зумів зобразити життя людей на соціально-філософському та психологічному тлі.

Варто звернути увагу також на заголовок повісті, оскільки час і простір є ідейно-структурним та композиційним фактором. Автор сумнівався щодо визначення жанру та заголовку твору. Як відзначає Е.Полоцька, А.П.Чехов

змінював і підзаголовки повісті: «Сцены из московской жизни», «Из семейной жизни», але врешті – решт автор відмовився від будь-якого підзаголовку [2]. Три роки є відліком часу і простору, оскільки за цей час відбувається багато подій сімейного, особистого життя та становлення героя: приреченість купецького роду, створюється сім'я Лаптева і починаються зміни у ній, руйнується сім'я Панаурова, помирає сестра Лаптева, сліпне батько, помирає дитина, божеволіє брат. У повісті відображено події, які відбувалися за досить короткий проміжок часу. Конструктивний принцип в повісті є основним, оскільки читач стежить за подіями, які відбуваються в теперішньому часі, але автор звертається до минулого відображення дійсності або дивиться в світле майбутнє [3]. Кінцівка і початок повісті майже однакові: спочатку читач зустрічає Лаптева, головного персонажа, в провінційному містечку, напередодні того дня, коли він освідчився Юлії: «Лаптев сидел у ворот на лавочке и ждал, корда кончится всенощная в церкви Петра и Павла. Он рассчитывал, что Юлия Сергеевна, возвращаясь от всенощной, будет проходить мимо, и тогда он заговорит с ней...» [4, с.229]. І закінчується повість саме в провінційному містечку під Москвою, на дачі: «На другой день в поддень он поехал к жене и, чтобы скучно не было, пригласил с собою Ярцева. Юлия Сергеевна жила на даче в Бутове, и он не был у нее уже пять дней...» [4, с.313]. Кожен з героїв бачить своє майбутнє по-різному. Наприклад, головний персонаж повісті Лаптев думає про те, що йому доведеться прожити ще тринадцять, тридцять років і точно не знає, що на нього чекає. Зовсім по-іншому бачить своє майбутнє Ярцев, товариш Лаптева. Він воліє встигнути усе, займається хімією, історією, соціологією, грає на роялі, тобто майстер на всі руки: «...кроме химии, он занимался еще у себя дома социологией и русскою историей и свои небольшие заметки иногда печатал в газетах и журналах, подписываясь буквой Я. Когда он говорил о чем-нибудь из ботаники или зоологии, то походил на историка, когда же решал какой-нибудь исторический вопрос, то походил на естествовика.» [4, с.277]. У сприйнятті Ярцева час – швидко подія і йому потрібно все встигнути, але помилка його у тому, що він мріє, але не діє. У повісті А.П. Чехова влучно використано часові відрізки: вечер, полночь, утро, «в конце девятого», «в первом часу», «перед обедом», «на другой день», «был девятый день, потом двадцатый, потом сороковой», «три года», «пять дней» та ін., які допомагають розкрити плин думок, переживань та емоцій героїв. Час відіграє головну роль у відтворенні вражень та життєвих орієнтирів персонажа. Чехов використовує прийом паралельної оповіді, змальовуючи душевний стан героя разом з описами природи перед зустріччю з Юлією: «Переулоч был весь в садах, и у заборов росли липы, бросавшие теперь при луне широкую тень <...> Пахло липой и сеном. Шепот невидимок и этот запах раздражали Лаптева. Ему вдруг захотелось обнять свою спутницу, осыпать ее поцелуями, ее лицо, руки, плечи...» [4, с.230]. Для визначення часової та просторової характеристики автор використовує такі мовні засоби, як: «уже», «наконец», «утеряна навсегда», «но вот, наконец», «совершенно

разные», «было еще темно», які розкривають значущість тієї або іншої події. Образ місяця з'являється при зустрічі Лаптева та Юлії, при описах останніх годин життя його сестри, який асоціюється із змінами усіх процесів навколо персонажів. Великого значення приділено рокам та місяцям, які особливо часто звучать в кінці повісті: «в мае», «в конце октября», «в один из февральских вечеров», «вот уже прошло три месяца», «прошло больше года», «в эти три года». Дійсно, у цей період часу з героями повісті траплялися основні події їхнього життя: весілля Лаптевих, смерть сестри, народження та смерть дитини, дружба Ярцева та Юлії, розлучення Поліни та Лаптева та ін. А.П.Чехов застосовує наративний прийом, який допомагає відтворити плин часу, думки про життя, зміни та переживання героїв: «...люблю впервые только теперь, в 34 года» так говорить автор про закоханість Лаптева, «...он совсем не думает о том, что ему уже 50 лет», - так акцентовано негативне ставлення наратора до Панаурова [4, с.238].

У повісті А.П.Чехова часові та просторові межі не збігаються. А.П.Чехов виводить читача з амбару і будинку на П'ятницькій на простори прекрасного міста. Однак постійно відчувається зв'язок часу із простором. Цей зв'язок може виникати стихійно та непередбачливо в картинах життя героїв, у їхніх долях. Так, думки Ніни Федорівни, сестри Лаптева звернені лише до минулого, дитинства, юності. Роздуми Олексія Лаптева також звернені до минулого, до спогадів його нещасного дитинства: «Он знал, что и теперь мальчиков секут и до крови разбивают им носы, и что когда эти мальчики вырастут, сами тоже будут бить» [4, с.255].

Повість композиційно складається за хронологічним та кільцевим принципом подій. У повісті є зав'язка, яка починається із стосунків Лаптева та Юлії і весілля: «Свадьба была в сентябре. Венчание происходило в церкви Петра и Павла, после обедни, молодые в тот же день уехали в Москву.» [4, с.252], розвиток подій визначається життям у Москві, звані обіди, концерти, галереї та ін. Перша кульмінація із особистої драми є неочікувана ненависть Юлії до Лаптева: «Она дрожала от ненависти, и опустила глаза, чтобы скрыть это чувство и выражение ее лица понял не один только муж, но все сидевшие за столом» [4, с.282], іншим кульмінаційним моментом із соціальної драми є суперечка братів щодо батьківського купецького роду. І розв'язкою повісті є спокійна реакція Лаптева на кохання до нього дружини: «Она объяснилась ему в любви, а у него было такое чувство, как будто он был женат на ней уже лет десять, и хотелось завтракать...» [4, с.314]. Роздуми Лаптева про майбутнє життя є фіналом повісті: «Лаптев думал о том, что, может быть, придется жить еще тринадцать, тридцать лет <...> И что придется пережить за это время?...» [4, с.314].

Основною темою повісті є ворожість рідних людей, нещирість, складність життя у всіх його проявах. Основним засобом розкриття тематики повісті є її головний персонаж, Лаптев Олексій, який постає перед читачем самотнім, покинутим, залежним від своєї коханої та батька. Чеховський герой є

незадоволеним собою, оскільки йому здається, що він є «зайвим» у цьому світі. Проблема самотності, «зайвої», маленької людини порушувалася уже давно в творчості О.Пушкіна, М.Гоголя, М.Лермонтова та ін. А.П.Чехов також звернувся до цієї проблеми в повісті «Три года», яка за змістом та формою нагадує соціально-психологічний роман [2].

Як відомо, письменник вагому роль приділяє опису деталі у повісті. Найбільш помітною деталлю є парасолька: про неї автор згадує в чотирьох главах твору. Так, в перших главах парасолька є уособленням закоханості і надії на майбутнє щастя: «Дома он увидел на стуле зонтик, забытый Юлией Сергеевной, схватил его и жадно поцеловал. Зонтик был шелковый, уже не новый, перехваченный старою резинкою; ручка была из простой белой кости. Лаптев раскрыл его над собою, и ему казалось, что около него даже пахнет счастьем» [4, с.237]. У шістнадцятій главі, герой говорить про парасольку як про забуте щастя до Юлії, як прощання з надією на краще життя: «Счастье не было никогда у меня, – говорит Лаптев, – и должно быть, его не бывает вовсе. Впрочем, раз в жизни я был счастлив, когда, сидел ночью под твоим зонтиком. Я тогда был влюблен в тебя и, помню, всю ночь просидел под этим зонтиком и испытывал блаженное состояние» [4, с.309]. А в останній главі повісті, парасолька стає символом нерозділеного кохання: Юлія починає кохати чоловіка, але Лаптев відчуває лише прив'язаність: «...на Юлии Сергеевне было легкое изяшное платье отделанное кружевами, платье светлое, кремового цвета, а в руках был все тот же старый знакомый зонтик...» [4, с.313]. Автор знову використовує прийом паралельної оповіді: він згадує про парасольку на початку повісті як символ радості і щастя, і в фіналі також як уособлення безнадії та прощення. Образ парасольки пов'язує початок і кінцівку твору.

На думку О.Белкіна, образ парасольки є не художньою деталлю, а випадковою річчю. У своїй статті «Чудесный зонтик. Об искусстве художественной детали у Чехова» дослідник вказує, що парасолька стає художньою деталлю лише для того, щоб розкрити душевний стан Лаптева. Велику увагу приділено метафорі «пахнет счастьем», яка саме і розкриває закоханість та захопленість героя звичайною парасолькою. Автор відмічає парасольку як психологічну та символічну деталь. О.Белкін відзначає еволюцію образу парасольки: спочатку її сприймають як звичайну побутову річ, за допомогою якої розкрито стан героя, а в кінці повісті парасолька є уособленням символу щастя. На думку дослідника, парасолька виконує символічну роль в розкритті еволюції почуттів героїв [1].

Одним із провідних мотивів повісті «Три года» є мотив «хвороби», який виявляється в фізичному недугу, в духовному і моральному стражданні персонажів. Розкриттю мотиву хвороби слугують такі нарративні конструкції: страждання як фізичні, так і моральні героїв. Так, сестра Лаптева страждає від фізичного захворювання, в результаті чого вона помирає. Брат Лаптева страждає від духовної недуги, врешті - решт він божеволіє. Батько сліпне і стає більш милосердним та чуйним до онуків та дітей.

У повісті зображено досить багато персонажів, як головних, так і другорядних, які розкривають основний задум автора. Проте основна колізія розгортається довкола двох головних персонажів – Лаптева та його дружини. Олексій Лаптев є центральним персонажем, який уособлює самотність та безнадію, протягом трьох років він одружується, в нього народжується і помирає дитина, помирає його сестра, і нарешті його Юлія закохується в нього. Юлія Сергіївна – молода, красива дівчина, яка не впевнена у своїх вчинках, і в собі. Вона думає, що кохання не є головним фактором у сімейному житті, вмовляючи себе прийняти пропозицію Лаптева: «Разве без любви нельзя в семейной жизни? Ведь говорят, что любовь скоро проходит и остается одна привычка и что самая цель семейной жизни не в любви, не в счастье, а в обязанностях, например, в воспитании детей, в заботах по хозяйству и проч...» [4, с.245]. Отже, повість «Три года» А.П.Чехова тяжіє до романної форми і за змістом, і за наративною будовою. У повісті зображено два романи: стосунки Лаптева і Юлії Белавіної та Лаптева і Поліни Розсудіної. Кохання не є справжнім, воно схоже на хвилине захоплення, на раптовий спалах емоцій. Юлія покохає лише чоловіка через три роки їхнього подружнього життя, вона зрозуміє сенс її життя поряд з Лаптевим: «Ты знаешь, я люблю тебя, – сказала она и покраснела. – Ты мне дорог. Вот ты приехал, я вижу тебя и счастлива не знаю как...» [4, с.314]. Стосунки Поліни і Лаптева визначаються спонтанними та раптовими зустрічами.

У повісті оповідь ведеться від третьої особи, спостерігача та свідка зображуваних подій. Варто відзначити, що наратор є головним суб'єктом повісті, оскільки він сам визначає структуру і форму твору. Чеховський оповідач є імпліцитним наратором, який формує об'єкт розповіді, художній світ, систему персонажів та ін. Головна функція аукторіального оповідача – передати душевний стан персонажів, їхні вчинки, події з їхнього життя, він є головним структурно-композиційним елементом повісті. Оповідь побудовано за принципом кільця: наратор розповідає про життя кожного персонажа з минулого з проекцією на теперішнє й майбутнє, основні події яких відбуваються в межах трьох років. Три роки є відліком часу для кожного героя. Нарація розповідача є головним фактором для розкриття основної ідеї та проблеми повісті. Він веде оповідь, спираючись на спогади персонажів, на їхні очікування в майбутньому. Так, Ніна Федорівна лише згадує своє минуле життя з прикрістю, оскільки воно не склалося, тому вона не бажає говорити і про майбутнє: «...он не любил меня, хоть и не высказывал этого. Теперь-то я угомонилась, отлегло от сердца, а прежде, когда помоложе была, обидно было, – обидно, ах, как обидно, голубчик!...» [4, с.234]. Головний герой Лаптев на початку повісті згадує про минуле, живе теперішнім, а наприкінці твору сподівається на щасливе та радісне майбутнє, на нього ще чекають тринадцять, тридцять років разом з племінницями та дружиною. Варто відзначити, що діалоги, внутрішні монологи, вставні епізоди відіграють особливу роль в утворенні наративної структури повісті. Лист Лаптева до товариша сповнений

надії та щастя, він передає емоційний стан героя. Внутрішні переживання Юлії уособлюють невпевненість у виборі, діях та вчинках, вагання перед новим етапом життя. Ворожіння Юлії на картах символізує магичність та містичність, віру в потаємне.

У творі поєднано точки зору різних людей: Лаптева, Юлії, її батька, Ніни Федорівни, сестри Лаптева, Поліни Розсудіної, Панаурова та ін. Поєднання різних точок зору дає змогу зрозуміти не тільки настрій та психологічний стан героїв повісті, а й загальну картину життя людей.

Поєднання різних форм нарації (об'єктивна, суб'єктивна та змішана) в повісті дає змогу виявити основний настрій повісті, а також визначити ряд функцій: жанрово-стильову, мотивну, сюжетно-композиційну, імагогічну, символічну. Об'єктивний тип оповіді представлений наратором, котрий розповідає усі побачені та почуті події з життя головних персонажів. Суб'єктивна нарація повісті характерна тим, що події викладені персонажем. Їхні розмови сповнені надією, очікуваннями, горем та відчаєм, радістю та щастям: «...Я вчера долго думала, Алексей Федорович <...> Я принимаю ваше предложение.» [4, с.248].

У наративній структурі закладено опозицію часу «минуле» – «теперішнє» – «минуле»: герої згадують про своє минуле, і вони сподіваються на краще майбутнє: «У меня такое чувство, как будто жизнь наша уже кончилась, а начинается теперь для нас серая полужизнь. Когда я узнал, что брат Федор безнадежно болен, я заплакал; мы вместе прожили наше детство и юность, когда-то я любил его всею душой, и вот тебе катастрофа, и мне кажется, что, теряя его, я окончательнорываю со своим прошлым <...> мне стало казаться, что у меня нет уже и будущего» [4, с.309]. Опозиція часу спрямована на розкриття зміни в емоційному стані наратора і глибше – в його світовідчутті. Час в повісті відіграє напрочуд важливу роль, оскільки він є ключовим моментом в показі духовної еволюції героя.

Параметри часу є визначальними й для розкриття та сприйняття героєм чужого слова: слова сестри, коханої, брата Федора, батька, товариша Ярцева та ін. У розмові із сестрою він відчуває себе дитиною, згадує своє дитинство і водночас з тим він розуміє, що обов'язки батька перед племінницями ляжуть на його плечі. Розмова Лаптева та Юлії побудована на контрастах, вони то розуміють одне одного, то заперечують одне одному. Наприкінці повісті розмова подружжя схожа на спокійний та душевний діалог. Розмови Олексія з Поліною Розсудіною відбивають протиріччя та нерозуміння, вони сповнені болем та відчаєм з боку Поліни.

Варто відзначити, що сприйняття головного героя досить часто переплітається із сприйняттям інших героїв (його дружини, сестри, племінниці Саші). Е.Полоцька виокремлює тип «неромантичної» нарації в повісті «Три года». Дослідниця зазначає, що оповідь ведеться з позиції одного героя. Але в повісті є і другорядні образи, які вказують на початок та кінцівку того чи іншого процесу [2]. Так, дійсно можна зустріти повторюваність подій, мотивів,

прийомів, символів. Письменник акцентує деталь опису – шиї Юлії: «...он невольно залюбовался ею, и ему казалось, что ее тонкую шею с золотой цепочкой он видел в первый раз» [4, с.241]. А в кінці повісті на Юлію, на її красиву та витончену шию дивився не Лаптев, а його товариш Ярцев. Замість тоненької шиї дівчини – красива шия жінки, замість одного закоханого – інший, який не усвідомлює своєї пристрасті. Іншим повтором можна назвати образ дзвінка, оскільки він відіграє основну роль у створенні внутрішньої інтриги повісті: дзвінок є символом страху та неспокою, а також він вказує на відірваність Белавіна від суспільства, від людей, втечу Юлії з рідного дому. Дзвінок відіграв вирішальну роль у вирішенні Юлії стати дружиною Лаптева, після сварки знову повернутися до Москви і залишитися там назавжди. В образі дзвінка Юлія вбачає неспокій і якомога швидше залишає рідну домівку: «Легла она в постель рано, а уснула поздно. Снились ей все какие-то портреты и похоронная процессия <...> Юлия проснулась и вскочила в ужасе. В самом деле, внизу стучали в дверь, и проволока от звонка шуршала по стене, но звонка не было слышно <...> вернувшись к себе в комнату, она тихо умылась, оделась, потом долго укладывала свои вещи <...> а в полдень уехала в Москву.» [4, с.288]. Протягом певних етапів дзвінок виконує інформаційну, стильову, мотивну функції: він є передбаченням майбутнього, телеграмою тощо.

Словосполучення «три роки» також повторюється неодноразово впродовж повісті у вустах головного героя: «И сколько перемен за эти три года <...> Но ведь придется, быть может, жить еще тринадцать, тридцать лет...» [4, с.314]. Початок повісті починається зі словосполучення «Поживем-увидим», так твір і закінчується. Кільцева композиція твору акцентує життєвий досвід, звичку до свого способу життя.

Повість А.П.Чехова засвідчила перехід середнього епічного жанру до більш серйозного за обсягом та змістом твору, в якому розкрито багат шаровий конфлікт, інтригу й психологічні характеристики героїв. У повісті, на відміну від чеховських оповідань, наявні декілька наративних шарів, наративних ситуацій, наративних позицій персонажів, точок зору головного героя та інших персонажів, що слугують розкриттю глобальних проблем буття. Також велику увагу приділено наративному часу та простору, повторам, деталям та символам.

Література

1. Белкин А. Чудесный зонтик. Об искусстве художественной детали у Чехова // А.Белкин Читая Достоевского и Чехова. Статьи и разборы. – М. : Художественная литература, 1973. – С. 221-229.
2. Полоцкая Э.А. Три года. От романа к повести / Эмма Артёмна Полоцкая // В творческой лаборатории Чехова. – М. : Наука, 1974. – С.13-34.
3. Полоцкая Э.А. А.П. Чехов. Движение художественной мысли / Эмма Артёмна Полоцкая. – М. : Наука 1979. – с. 327.
4. Чехов А. П. Повести / А.П. Чехов. – М. : Правда, 1983. – 448 с.

Анотація

Коваленко К. Г. НАРАТИВНА СТРУКТУРА ПОВІСТІ «ТРИ ГОДА» А.П.ЧЕХОВА

Стаття присвячена дослідженню особливостей наративної структури повісті А.П.Чехова «Три года». Основну увагу приділено дослідженню тематиці, проблематиці твору, характеристиці головних та другорядних персонажів, художній деталі, символам та повторам повісті. У статті розглядаються наративна позиція і наративний час твору. Наративну структуру повісті складають об'єктивна оповідь з елементами суб'єктивної та змішаної нарації, аукторіальний оповідач, який відіграє провідну роль у розкритті інтриги та конфлікту твору. Визначено основні види та форми нарації в повісті.

Ключові слова: наративна структура, аукторіальний оповідач, об'єктивна нарація, жанр, хронотоп.

Аннотация

Коваленко К. Г. НАРАТИВНАЯ СТРУКТУРА ПОВЕСТИ «ТРИ ГОДА» А.П.ЧЕХОВА

Статья посвящена исследованию особенностей нарративной структуры повести А.П.Чехова «Три года». Особое внимание уделено тематике, проблематике произведения, характеристике главных и второстепенных персонажей, художественной детали, символам и повторам повести. В данной статье рассматриваются нарративная позиция и нарративное время повести. Нарративную структуру повести составляют объективная наррация с элементами субъективной и смешанной, аукториальный рассказчик, который играет главную роль в раскрытии конфликта, интриги произведения. Определены основные виды и формы наррации в повести.

Ключевые слова: нарративная структура, аукториальный рассказчик, объективная наррация, жанр, хронотоп.

Summary

Kovalenko K. NARRATIVE STRUCTURE OF THE STORY «THREE YEARS» BY A.CHEKHOV

The article identifies peculiarities of the narrative structure of the story «Three years» by A.Chekhov. Much attention is paid to the investigation of range of theme and problems, the characteristics of the main and minor heroes, the detail, the symbol and the role of reiteration. The narrative position and narrative time are analyzed in this article. The narrative structure contains objective narration with some elements of subjective and mixed ones. The narrator plays an important role in the detection of the main conflict and intrigue in the story. The main types and forms are analyzed in the given article.

Key words: narrative structure, narrator, objective narration, genre, chronotope (an interdependent unity of time and space).

Статтю рецензувала та рекомендувала до друку докт. філол. н., проф.
О.М. Ніколенко